

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Band: 66 (1952)

Artikel: Ils mulins da vadret sü Malögia : tradüt d'üna lavur da sar prof. Dr. R. Staub, Fex
Autor: Ganzoni, Robert / Staub, R.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-220028>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 04.10.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Ils mulins da vadret sü Malögia

Tradiit d'üna lavur da sar prof. Dr. R. Staub, Fex

da dr. Rob. Ganzoni

Mulins da vadret as cugnuoscha hoz in ün inter numer da lös eir in nos pajais. Da pü bod passaivan i'l pövel scu chosas müra-vgliusas chi nu's laschan spiegher. Dalander lur nom da mulins dal diavel, chüderas da las strias, fouras dal diavel. Pü tard s'observet fouras lavedas our in rapids ovels u furmedas da la forza da qualche cascada ed attribuiva cò cun radschun lur existenza a la forza d'erosiun da granda crappa, missa in muvimaint in plaina rotaziun tres il curraint u la caduta da l'ova.

Scu craps da mulin haun uschè sün lur restret champ d'operusited, suvenz in fuorma da spirela, lavo our adüna dapü lur basa u insè propi furo our enormas fouras i'l spelm, na d'inrer scu fattas cul tuorn. Similas fouras erettas da la forza da l'ova cun ün character da veritabels mulins da vadret nu sun brichafat reras süllas cuorsas da noss ovels e noss flüms, ma adüna in grandezzas modestas e da character passager. Quetaunt in fatscha al fat, cha las fouras chi naschittan tres la rotaziun da crappuns vegnan relativmaing spert adüna darcho desdrüttas.

Que ais cler, cha similas fouras da rotaziun sun adüna colliedas cun fermes buogls da flüm u ovel. Que dó però — e quetaunt füttan per pü lung temp cas be difficilmaing u brichafat da declarer ün grand numer da simils buogls (Strudellöcher) in territoris, inua cha nu füt sün pü lung traget üngün stizi ed üngüna pussibilted d'existenza d'ün ovel u d'üna cascada, chi avessan per uschè dir in via normela pudieu s-chaver ün buogl u dafatta üna seria da tels. Tar quaists cas appartegnan eir las marmitas da gigants sü Malögia, scupür quellas dal giardin da vadret (Gletschergarten) a Lucerna. Ma güst Malögia sclarescha il problem da quaistas marmitas da gigants e veritablas chüderas da crap ad evidenza ed in möd grandius.

Quellas geschan nempe effettivmaing sül pü ot ur da la muntagna chi separa la Bergiaglia da l'Engiadina, perfin sün la crasta inua cha's separan las ovas u poch distant d'üna vart e l'otra da quaista crasta. Na scu a Lucerna, inua cha'ls mulins s'haun furmos illa vicinanza d'ün vegl let da la Reuss — cò sül Malögia as tschercha propi invaunamaing l'ova chi avess pudieu accumplir quaista evidainta lavur dad ova chi fuorma per uschè dir quaistas fouras uschè profuondas e strettas aint il spelm. L'unica pussibilted resta cò sü Malögia propi, cha ovas da vadret crudettan tres las sfessas d'ün enorm vadret auncha dals temps glaciels. Quista sort tuot speciela da fouras da rotaziun sun necessariamaing colliedas in lur existenza cun la preschentscha d'ünsacura d'ün grand vadret; que sun effettivmaing chosas chi sainza l'existenza d'ün vadret nun avessan mê pü pudieu nascher in quist lö. Neir tres veementas ovas da muntagna brich, già cha eir per telas manchaiva il territori d'affluenza, ün lö da lur provgnentscha e la cadenza, scu eir üna aglomeraziun da crappa chi avess pudieu servir per s-chaver il mulin, la marmita. Quaistas specielas fouras da rotaziun, quaists buogls, vegnan bainschi denominedas mulins da vadret, ma ellas nu derivan forsa da l'influenza dal glatsch da vadret, ma vaun inavous sün la lavur, l'operer da veritablas cascadas glacielas chi croudan giò tres il glatsch, dimena cun üna cadenza enorma e chi sviluppa forzas mê udidas.

Eir da similis veritabels mulins da vadret as cugnuoscha ün ampel numer: ultra quels dvantos renumnos i'l «Gletschergarten» da Lucerna s'ho chatto tels repetidamaing giò'l Bernais, perfin illa cited da Berna stess; alura sper Lenzburg, giò'l Vorarlberg sper Bregenza; illa part superiura dal Rain sper Favera (Pfäfers), sülla collina da Mels, sper la Scoula chantunela a Cuaira ed eir in occasiun da l'erecziun dal mür da serra da Marmorera. Giò l'Oberland Bernais as chatta tels al charnatsch da Kirchet sper Meiringen e sper Lenk; giò'l Vallais sper Monthey e sülla collina da Tourbillon sper Sion, in pü i'ls contuorns da Bex; in Grischun sur Chastè, sper Cavaglia e la Porta in Bergiaglia. Ils pü bels ed originals sun però dal sgür, daspö cha gnittan scuverts dal 1884 e speciellmaing dal 1890, quels chi'ns occupeschan cò sül charnatsch da Malögia.

Chattos dal 1884 tres maister da fabrica Kuoni, gnittan els già

Ün dals mulins grands

Our da: Staub/Däniker, „Die Passlandschaft von Maloja und die Gletschermühlen“
Clichè: Bischofberger & Co., Cuoir.

dal 1886 menziunos per la prüma vouta illa scienza, illa granda «Gletscherkunde d'Albert Heim», ma descritt pür dal 1896 tres Christian Tarnutzer; speravi eir tres M. Caviezel. L'unic in sieu gener vi da quaists mulins da vadret sü Malögia gescha speravi lur ampel numer, chi superescha perfin il «Gletschergarten» a Lucerna, cun 30—35 mulins hoz cuntshaints i'l seguaint.

Ils mulins da vadret sü Malögia as rechattan sül pü ot ur da crippls traunter duos grandas vals chi sbuochan lur ovas in differents mers, e que illa stretta vicinanza da l'ur inua cha's separan las ovas e perfin sün quaist stess.

La derivaunza da l'ova chi mettet a sieu temp in muvimaint ils mulins nun exista pü illa cuntredgia d'hoz e nu's lascha cò neir imaginer. Sia derivaunza glaciela chi pür ho furmo ils mulins da vadret, do perque sü Malögia in ögl, e que in tuotta clerezza e grandiusited.

Speravi ils veritabels mulins, chi in bgers cas as preschaintan admirabelmaing mantgnieus scu cun girs d'ün scruv e dalvoutas sun perfin stüerts in dobel ed ün aint il oter, per uschedir dschimels u cha fuorman perfin trais dschimels — muossan chanel subglaciels, blöchs erratics ed ouravaunt tuot la generela erosiun da vadret sün quaist territori plain collinas arrundidas illa vicinanza dals mulins, cleramaing vi sülla preschentscha d'üna vouta d'ün enorm corp da glatsch.

Malögia dispuona però eir dals pü grands ed ouravaunt tuot dals pü profuonds mulins da vadret cha cugnuschains in nos pajais.

Intaunt cha a Lucerna il mulin il pü fop ais scruffo aint il crap da molassa fin üna profundited dad 8 m, u cha ils mulins uschigliögnieus cuntshaints, scu cò sur indicho, raggiundschan be üna chafuollezza da 3—5 m, do que sü Malögia chüderas giganteschas glacielas da la granda circumferenza da 10 u perfin 22 m, cun diameters da 5 e pü cu 6 m ed in foppezzas da 6, 7,5 u perfin 9 ed 11 m. E penser cha's po dir cun tuotta sgürezza, cha üna vouta s'ho tratto d'auncha pü grandas profunditeds da quistas fouras muledas our tres las cascadas glacielas! Perche daspö la furmaziun dals mulins da vadret s'ho la generela surfatscha da la spelma chi'ls circundescha muleda giò auncha dapü.

Que chi am' impuona auncha dapü in fatscha a l'enorma extensiun da quaists mulins da vadret sü Malögia, ais il fat, cha quistas

marmitas da Gigants nu s'haun furmedas forsa in ün fuonz da crap relativmaing lam, dimpersè in ün gneis da granit specielmaing dür e resistibel; na peidra da sablun scu sper Lucerna ed utrò, ma bainschi gneis da granit ho constituieu cò üna resistenza bgerun pü vigurusa a la furmaziun dals mulins da vadret. Las forzas da lavur da l'ova stedas necessarias fütta dimena, in tgnand quint da la grandezza dals mulins e da la capacited da resistenza dal materiel in crap da superer, bgerun pü fermas ed intensivass cu in tuots oters cas cuntschaints. In nos cas da Malögia ais que për exaimpel dal tuot exclus, cha quaistas marmitas da gigants pudessan esser il resultat da lavur be dad ün an scu cha Albert Heim ho retgnieu quetaunt pussibel per ils mulins da Lucerna.

Il fat cha'ls mulins da vadret sü Malögia savettan as fer in ün uschè resistant gneis da granit, ais eir il motiv, cha s'haun mantgnieus fin hoz stupendamaing e's spordschan a nos ögl in trats uschè fermamaing marchos. Ils urs da quists mulins as preschaintan in ün grandius tagliaint; scu stos fixos a mez d'ün circol ais lur arduondezza; d'üna bellezza unica lur spirals chi'ns laschan auncha hoz imaginer i'l crap mort ils enorms buogls be muvimaint giò'l fuonz da las cascadas d'ova da glatsch d'ünsacura, scu cha crudaivan lo in veemenza i'ls millaisems passos.

Uschè fuorman güsta ils mulins sü Malögia e que bel ed appositamaing i'l ambiaint da la grandiusa cuntredgia süsom il pass traunter l'Engiadina e la Bergiaglia cun sia imposanta istorgia ün in sieu gener propi unic documaint natürel. Bainschi ans raquintan els be d'ün tuottaffat cuort spazi da temp, as dschess bod be d'üna efemerica perioda ill' istorgia da la furmaziun dal Pass dal Malögia chi perdüret milliuns dad ans; ma els applichan al territori dal pass tuottüna auncha hoz ün caracter tuot speciel.

Perque am pera que dad esser ün dovair chi s'inclegia da se stess per üna generaziun, displaschaivelmaing già taunt chargeda da pchos invers nossa patria, concessa da la natüra, sch'ella tschercha da preserver quists ourdvardt bels monumaints da la natüra! Cun lur mantegnimaint nu's cunfo que però, sch'ün ils vulesse exploiter culla mera da fer ün guadagn landervi scu in taunts oters cas in nossas vals, dimpersè ün stuvaro ils proteger eir cunter üna simila explotaziun. Il caracter grandius ed intim da quista cuntredgia plaina da mulins da vadret stu bgeraunz in mincha cas gnir pre-

servo. Bainschi as lascharo sgumberer pü bain singuls mulins, sainza cha lur contuorns vegnan tangos memma zuond. Oters però stuvesan gnir mantgnieus in lur stedi primitiv transmiss sül di d'hoz tres la natüra stess; mantgnieus in lur stedi natürel, implieus cun ova, palüd e turba, in ün stedi chi maina magari vi plaun sieu sün ün cumpact terrain. In mincha cas nu suos-cha il classic character da mulins da vadret gnir ruvino in tscherchand da trer giò l'ova in erigind novas galarias, già cha mulins da vadret nu possedan illa profundited üngün scul per l'ova. D'otra vart ais la circumferenza e specielmaing la profundited, in tscherts cas eir il cuntegn d'ova da quists mulins üna tela, cha fuorman ün tschert prieveel per umauns e bes-chas e stuvaron perque gnir circundos in möd discret d'üna saiv chi stu però s'adatter al character palüdaint da l'ambiant. Vias d'access dessan condür, s'adattand a la natüra, tar ils pü bels mulins e'ls pü bels puncts da l'ur dal Malögia; speravi dess però gnir evito tuot que chi pudess be udurer da «romantica d'ün parc da vadret». Malögia nu dess dvanter ün parc da vadret, già cha que-taunt nun ais brichafat necessari. Perche ils mulins da vadret sü Malögia sun già hoz situos bel ed immez ün grandius parc natürel, scha eir forsa alquaunt redüt areguard sieus cuntegns da god, ed in pü in ün lö bod unic in sieu gener illas Alps. In quista cuntredgia alpina chi fuorma già hoz ün parc natürel dessan ils mulins da vadret da Malögia, protets e salvos dad imincha attacha umauna rester, speravi il «Gletschergarten» da Lucerna, per adüna ün grandius «parc da vadrets da Malögia», in lur fuorma transmissa a nus da la natüra stess. Ed els dessan uschè der perenna perdüt-taunza dals immens evenimaints chi sülla fin dal grand temp glacièl haun s-chaffieu il character tuot speciel da quista cuntredgia d'ün pass da muntagna. Traunter l'epoca cha's furmettan ils pass e las duos vals cha quel separa e quella cha's furmettan ils lejs d'Engiadin' ota, gnittan s-chaffieus ils mulins da vadret da Malögia, chi spordschan perdüttaunza d'üna perioda specielmaing interessanta da l'istorgia alpina da la val, epoca dal rest degna acciò cha ün cuntinua a la stüdger.